

Jacek Szpak

Uniwersytet Śląski w Katowicach
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3464-9214>

Gospodarka folwarczna w dobrach klasztoru paulinów pw. św. Andrzeja Apostoła i św. Barbary w latach 1642–1864

Zarys dziejów klasztoru

Według tradycji paulińskiej po dokonaniu napadu na klasztor jasnogórski w 1430 r. rabusie wywieźli z klasztoru obraz Matki Boskiej i porzucili go w odległości ok. 2 km. W miejscu tym wybiło źródło, gdzie powstała kapliczka maryjna¹. Na początku XVII w. przekształciła się ona w kaplicę publiczną pw. św. Barbary, która była administrowana przez paulinów jasnogórskich. W latach 1626–1630 zarządzał nią o. Andrzej Goldonowski². To właśnie on, jako prowincjał polskiej prowincji paulinów w 1637 r., rozpoczął proces fundacji klasztoru pw. św. Andrzeja Apostoła i św. Barbary. Klasztor i kościół zostały wzniesione do 1642 r. i konsekrowane przez biskupa sufragana gnieźnieńskiego Jana Aleksandra Madalińskiego³.

W klasztorze od 1647 r. działał nowicjat, gdzie kandydaci poznawali normy zakonne i przygotowywali się do nowego trybu życia. Funkcjonował on do 1864 r., z wyjątkiem lat 1762–1765 i 1771–1831, kiedy przeniesiono go ponownie na Jasną Górę. Po kasacji klasztorów paulińskich, przeprowadzonym przez władze carskie (1864), w 1867 r. nowicjat przeniesiono na Skalkę w Krakowie, znajdującym się pod panowaniem katolickich

---

¹ J. Zbudniewek, *Paulini wczoraj i dzisiaj*, „Studia Claromontana” 2007, t. 25, s. 212.

² Archiwum Jasnogórskie w Częstochowie (dalej: AJG) 741, Actorum Provinciae Poloniae (dalej: APP) t. 1 (1625–1641), s. 129.

³ S. Chodyński, *Paulini w Polsce*, [w:] *Encyklopedia kościelna*, t. 18, wyd. M. Nowodworski, Warszawa 1892, s. 469.

Habsburgów⁴. Od 1677 r. w klasztorze św. Barbary działało studium filozofii⁵. Natomiast w latach 1771, 1806–1814 i 1831 klasztor był przekształcony w lazaret i magazyny wojskowe⁶. W 1771 r. znajdowali się tutaj ranni konfederaci i żołnierze rosyjscy, w latach 1806–1814 – żołnierze polscy, a w 1831 r. – ponownie żołnierze rosyjscy⁷. Szpital w latach Księstwa Warszawskiego miał charakter stały, czyli umieszczano w nim żołnierzy chorych i rannych stacjonujących w danym okręgu wojskowym. Szpital usytuowany w klasztorze św. Barbary nie podlegał przeorowi, a ministrowi wojny, który wyznaczał tzw. dozorcę szpitala⁸.

Przeor klasztoru św. Barbary kierował również działalnością szpitala, który ufundował 7 lutego 1586 r. mieszczanin częstochowski, pisarz celny królewski, Jakub Zalejski. Zapisał on władzom miasta kaplicę pw. św. Jakuba oraz szpital znajdujący się przy kaplicy. Fundacja jednak nie utrzymała się, ponieważ w latach 1629–1630 region Częstochowy nawiedziły epidemie, które przyniosły duże straty wśród ludności oraz powstrzymały handel i ruch pielgrzymkowy, co wpłynęło na wzrost ubóstwa mieszczan. Dlatego też rajcy sprzedali ziemię zapisaną przez Zalejskiego, rodzinie szlacheckiej Trepków, a ci z kolei odsprzedali ją Kłomnickiemu z Kłomnic. Ten z w 1630 r. przekazał działkę klasztorowi jasnogórskiemu z przeznaczeniem na szpital i kaplicę św. Jakuba. Na przełomie lat 30. i 40. XVII w. paulini odbudowali kaplicę i szpital⁹, który prowadzili do 1839 r. Wówczas kościół św. Jakuba przeszedł pod zarząd zgromadzenia panien mariawitek. Pozostały one tam do 1862 r., kiedy to przeniesiono je do nowego klasztoru. Wtedy kościół i szpital przejęły prawdopodobnie władze miasta. W 1869 r. w miejscu dawnego szpitala i świątyni zaczęto wznosić cerkiew prawosławną, którą ukończono w 1874 r.¹⁰ Klasztor został skasowany na mocy ukazu carskiego z 1864 r. Kościołem do 1891 r. nadal zarządzali paulini. Wówczas biskup kujawsko-kaliski Aleksander Bereśniewicz mianował proboszczem ks. Michała Lorentowicza. Kościół i klasztor św. Barbary został zwrócony paulinom przez diecezję częstochowską w 1997 r.¹¹

⁴ J. Płatek, *Nowicjat w Leśniowie*, [w:] *Źródła Leśniowa*, red. J. Szpak, Leśniów 2009, s. 173–174; J. Zbudniewek, *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji paulinów*, „Nasza Przeszłość” 1969, t. 31, s. 194; C. Koźbiałowicz, *Wyjaśnienie do konstytucji paulińskich zwane „Directorium Ordinis s. Pauli Eremita” z roku 1736*, „Studia Claromontana” 1996, t. 16, s. 232.

⁵ J. Zbudniewek, *Katalog domów...*, s. 194; idem, *Paulini wczoraj...*, s. 212–214.

⁶ AJG 1507, s. 145, 171–177, 179; J. Zbudniewek, *Katalog domów...*, s. 194; idem, *Paulini wczoraj...*, s. 212–214; J. Płatek, op. cit., s. 173–174; C. Koźbiałowicz, op. cit., s. 232.

⁷ AJG 1507, s. 171–177, 179; S. Chodyński, op. cit., s. 470.

⁸ *Urządzenie szpitalów dla wojsk polskich Księstwa Warszawskiego*, oprac. M. Turos, Oświęcim 2015, s. 49, 51.

⁹ J. Gracki, *Dzieje kościoła i szpitala pw. św. Jakuba w Częstochowie (1587–1869)*, „Studia Claromontana” 2011, t. 29, s. 453–461.

¹⁰ Ibidem, s. 465–471, 479, 483, 490–493; AJG 387, s. 1–29, 31, 37–95; AJG 386, s. 1–37. Szpital posiadał własny fundusz, z którego się utrzymywał i który był niezależny od klasztoru św. Barbary, dlatego nie zostaną zanalizowane zagadnienia związane z jego funkcjonowaniem.

¹¹ J. Zbudniewek, *Paulini wczoraj...*, s. 212.

Ekonomiczne podstawy funkcjonowania klasztoru

Klasztor św. Barbary tuż po powstaniu otrzymał zapisy dóbr ziemskich. W 1642 r. paulin o. Melchior Drozdowicz przekazał majątek, który otrzymał w spadku. Został on jednak sprzedany w 1655 r. Z kolei w 1647 r. ówczesny nowicjusz br. Benedykt Domżałowicz przekazał klasztorowi prawa do swojej części kamienicy stojącej na ul. Floriana w Krakowie. Florian i Zofia Bartoszewice, mieszczenie ze Starej Częstochowy, 21 kwietnia 1648 r. zrzekli się na rzecz klasztoru św. Barbary swoich praw do niwy zwanej Ożarkowską i łąki. Z kolei w 15 lutego 1650 r. mieszczanin częstochowski Łukasz Woysza wraz z małżonką Katarzyną odsprzedali klasztorowi św. Barbary rolę za kwotę 120 złp¹².

Pełniejsze informacje dotyczące dóbr ziemskich pochodzą dopiero z 1712 r. Wówczas doszło do podziału majątkowego między Franciszkiem Ksawerym Otwinowskim a jego bratem paulinem o. Stefanem Otwinowskim, który przekazał swój dział zakonowi. W ten sposób klasztor św. Barbary otrzymał połowę Błeszna i Słowika wraz z karczmą, dwoma młynami, folwark Wesołowki, łąkę w Brzeziu oraz wioskę Hutkę. Zakon jednak musiał spłacić wszystkie długi ciężące na tych dobrach¹³.

W 1750 r. Kazimierz Koźbiałowicz zapisał testamentem klasztorowi dom w rynku w Starej Częstochowie, browar i folwark Głanowszczyzna. Ponadto zapisał dwa przymiarki i ogród Niwkę pod Złotą Górą, przymiarek i półprzymiarek pod Kiedrzynem oraz dwie łąki. Wartość tego zapisu oszacowano na 2066 złp. Jednak klasztor zrzekł się dóbr w zamian za gotówkę, ponieważ swoje prawa zgłosiła córka testatora – Agnieszka¹⁴.

Klasztor św. Barbary miał dwa folwarki, pod klasztorem oraz na tzw. Ściegnach na gruntach należących do miasta Starej Częstochowy¹⁵. Władze Starej Częstochowy uważały, że folwark na Ściegnach należał do gruntów miejskich i zażądały podatków miejskich. W tej sytuacji przeor złożył protest w aktach grodzkich krakowskich. Ostatecznie 9 września 1781 r. doszło do ugody między stronami. Władze miejskie Starej Częstochowy uznały, że folwark i należące do niego pola nie podlegają prawu miejskiemu¹⁶.

W 1784 r. do folwarku należały dwie role, ogród i łąka. Ponadto na gruntach miejskich leżały Przymiarcze pod Kiedrzynem, łąka za Kamieniem, pola pod Kucelinem, łąka w kierunku Olsztyna, dwie inne łąki, dwie role, łączka, pole leżące pod polami jasnogórkimi oraz pole przy ogrodzie Lipińskiego¹⁷.

¹² S. Tomoń, *Fundacja paulińskiego klasztoru i kościoła pw. śś. Barbary i Andrzeja AP. w Częstochowie w pierwszej połowie wieku XVII*, „Studia Claramontana” 2005, t. 23, s. 215–238.

¹³ AJG 952, s. 19–25, 31–32, 229–230, 233–234.

¹⁴ AJG 1511, s. 75–90.

¹⁵ AJG 490, s. 14, 16, 28–34, 49–50; AJG 1511, s. 25–27, 29; AJG 491, s. 69; AJG 544, APP t. 15 (1799–1819), s. 169–170; AJG 451, s. 22–23; AJG 926, s. 295.

¹⁶ AJG 1511, s. 25–27, 29.

¹⁷ AJG 1511, s. 39–40, 45, 47–48.

Klasztor św. Barbary w 1802 r. posiadał również w Starej Częstochowie dom¹⁸. W latach 1817–1818 do klasztoru należało osiem pól (m.in. pod folwarkiem, pod Stradomiem, pod nowicjatem, dwa pola bez określenia miejsca, pod Blichem, w kierunku Kiedrzyna oraz pod Stradomiem), a także dwa ogrody i osiem łąk¹⁹. Wszystkie te działki były darowiznami w zamian za odprawianie modlitw i mszy św. w intencji ofiarodawców i ich rodzin²⁰.

Zarząd dobrami klasztornymi

Sprawami ekonomicznymi w każdym klasztorze paulińskim kierował jego przełożony, czyli przeor. Wspierali go podprzeor i zakrystian. Po reformach konstytucji zakonnych w 1643 r. sprawami gospodarczymi zajmowali się także prowizor, depozytariusz oraz dyspensator, czyli prokurator. Pierwszy z nich ściągał długi, daniny i czynsze oraz zarządzał dobrami. Depozytariusz przechowywał pieniądze i wszelkie ruchomości należące do zakonników, a dyspensator, zwany też prokuratorem, zaspokajał wszelkie potrzeby materialne konwentu²¹.

Trzeba jednak podkreślić, że w 1809 r. folwarki klasztorne uległy zniszczeniu przez pożar. W tej sytuacji całe gospodarstwo połączono z folwarkiem Lisiniec należącym do klasztoru jasnogórskiego i odtąd kwestiami ekonomicznymi zajmowali się urzędnicy jasnogórscy²².

Przeorowie zarządzali bezpośrednio folwarkiem leżącym pod klasztorem²³. Natomiast folwark na Ściegnach był czasem wdzierżawiany. Było tak w latach 1784–1787, kiedy dzierżawcą był kpt. Franciszek Brzeziński. Do folwarku należały dwie role, ogród i łąka, a roczny czynsz wynosił 130 złp²⁴.

Po zakończeniu tej dzierżawy, w 1787 r., władze miejskie Częstochowy zwróciły się do przeora klasztoru św. Barbary z prośbą, aby folwark wdzierżawiał mieszczanom, a nie szlachcie. Prośbę uzasadniano faktem, że dobra klasztorne leżały w obrębie miasta i to ono ponosiło z tego tytułu duże straty. Ponadto zwracano uwagę, że umowy dzierżawne powinny być zapisane w księgach miejskich²⁵.

¹⁸ AJG 757, s. 35.

¹⁹ AJG 926, s. 43–105, 115–127; AJG 1671, s. 199–200; AJG 1507, s. 107.

²⁰ AJG 926, s. 43–105.

²¹ K. Szafranec, *Konwent paulinów jasnogórskich 1382–1864*, Rzym 1966, s. 6, 10, 16–17; C. Koźbiałowicz, op. cit., s. 209, 215, 220–221, 231–233; J. Szpak, *Struktura organizacyjna i społeczna zakonu paulinów w Rzeczypospolitej w czasach saskich*, [w:] *Religia i polityka. Kwestie wyznaniowe i konflikty polityczne w Europie w XVIII wieku*, red. L. Harc, G. Wąs, Wrocław 2009, s. 357–358.

²² AJG 544, APP t. 15, s. 169–170; AJG 1365, s. 11, 32–35, 39, 49; AJG 260, s. 39–41; AJG 303, s. 117–118, 125, 201–204, 232–235; AJG 1726, s. 15.

²³ AJG 491, s. 69; AJG 544, APP, t. 15, s. 169–170; AJG 451, s. 22–23; AJG 490, s. 14, 16, 28–34, 49–50; AJG 926, s. 295.

²⁴ AJG 1511, s. 39–40, 45.

²⁵ AJG 1671, s. 159.

Przeor o. Damian Komoniewski uwzględnił prośbę władz miejskich i w latach 1793–1796 dzierżawcą został mieszczanin częstochowski Teodor Łędzki. Czynnosc roczny wynosił 150 złp i wraz z podpisaniem umowy nowy dzierżawca wypłacił pierwszą ratę czynszu. Gdyby nałożono na folwark podatki, powinien zapłacić je dzierżawca. Wówczas kwoty wypłaconych podatków miały być odliczone od czynszu. Dzierżawca nie mógł wywozić zboża poza folwark, a musiał je przeznaczyć na paszę w folwarku. Uzyskany w ten sposób nawóz mógł wykorzystywać w folwarku. Wszelkie remonty budynków mieszkalnych i gospodarczych mieli wykonywać paulini²⁶.

Dzierżawa Łędzkiego skończyła się jednak sporymi stratami dla klasztoru. Plony były wywożone poza folwark, co spowodowało brak nawozu i wyjałowienie gleby. Zniszczeniu uległy budynki mieszkalne, a nie wykonano żadnych remontów, mimo że dzierżawca pobierał na ten cel drewno z lasów jasnogórskich. Ponadto Łędzki poddzierżawił folwark i nie płacił podatków (*subsidiium charitativum* – podatek 10 grosza). W tej sytuacji paulini musieli z własnej kieszeni zapłacić zaległe podatki w kwocie 30/09 złp²⁷.

Czasem wydzierżawiano poszczególne pola czy łąki. Taka sytuacja miała miejsce w 1809 r., kiedy grunty na tzw. Miegockim dzierżawił mieszczanin ze Starej Częstochowy Cichocki, który płacił również podatki z dzierżawionego gruntu²⁸.

W latach 1820–1823 folwark na Ściegnach został wydzierżawiony burmistrzowi Starej Częstochowy Aleksemu Molińskiemu. Roczny czynsz wynosił 450 złp. Moliński gospodarował na półpółąnczu, dwóch polach, półtora ogrodu i na czterech łąkach. Czynnosc był wypłacanych w półrocznych ratach. Dzierżawca zobowiązał się do opłacania podatków i mógł poddzierżawiać gospodarstwo²⁹.

Przeor św. Barbary wydzierżawiał również dom mieszkalny, który znajdował się w Starej Częstochowie. Niestety niewiele wiadomo na ten temat. Zachowała się jedynie informacja, że w 1802 r. roczny czynsz z tego tytułu wynosił 6 złp³⁰.

Organizacja pracy w gospodarstwie

W zachowanym materiale archiwalnym znajduje się niewiele informacji dotyczących organizacji pracy. Wiadomo jedynie, że na Ściegnach znajdowała się chałupa, w której mieszkał komornik pracujący w folwarku. Informacje na ten temat zachowały się z lat 1784 i 1796. W 1796 r., po zakończeniu dzierżawy folwarku przez Łędzkiego, okazało

²⁶ AJG. 1511, s. 55–56.

²⁷ AJG 1511, s. 67–68; AJG 492, s. 81–82.

²⁸ AJG 544, APP t. 15, s. 169–170.

²⁹ AJG 1671, s. 199–200.

³⁰ AJG 757, s. 35.

się, że komornik odszedł, a jego chałupa uległa zniszczeniu³¹. Za pracę otrzymywał on być może wynagrodzenie w postaci ziemi, ordynarii lub opłaty pieniężnej.

Nie zachowały się żadne informacje na temat wsi, które otrzymał po rodzicach o. Stefan Otwinowski w 1712 r. Prawdopodobnie zostały one przekazane klasztorowi jasnogórskiemu, a klasztor św. Barbary otrzymywał tylko część dochodów uzyskanych w tych dobrach³².

W gospodarstwie klasztorowym pracowała również czeladź. W latach 1783–1789 zatrudniano 4 osoby, w 1805 r. – 19 osób, w 1814 r. – 2 osoby oraz muzyków z kapeli kościelnej, ale nie podano ich liczby, w 1818 r. – 3 osoby oraz muzyków, w 1823 r. – 3 osoby, w 1835 r. – 3 osoby i muzyków, a w 1844 r. – 4 osoby wraz z najemnikami pracującymi w ogrodzie³³. Natomiast w latach 1859–1866 zatrudniano organistę, stróża oraz kucharza. Ponadto utrzymywano tzw. babę i dziada kościelnych, którzy za drobne usługi otrzymywali wikt i mieszkanie³⁴. Trzeba również wspomnieć, że w klasztorze funkcjonowały warsztaty stolarski i ciesielski (1851), jednak nie wiadomo, czy pracowali tam świeccy rzemieślnicy, czy może paulini znający się na rzemiośle³⁵. W czasie nasilenia prac polowych i ogrodowych zatrudniano także pracowników sezonowych, najętych na określony czas lub do wykonania określonej pracy. W czerwcu i w lipcu 1833 r. zatrudniono 2 pracowników, którzy pracowali ok. 8 dni, za wynagrodzenie po 1/06 złp za dzień³⁶. Średnio w folwarku pracowało ok. 5 osób oraz nieznaną liczbę muzyków uświetniających uroczystości religijne.

Zestawienie wynagrodzeń wypłacanych czeladzi przedstawiono w tabeli 1. U schyłku XVIII w. wynagrodzenie wypłacano tylko w postaci ordynarii. Widać, że wysokość ogólnych wydatków ordynarii spadła w 1785 r. o 11 korców, czyli o 33,85% w porównaniu do stanu z 1783 r., ale w 1789 r. ordynaria zwiększyła się o 8,50 korców (o 28,33%) w porównaniu do sytuacji z 1785 r., ale spadła w stosunku do stanu z 1783 r. o 2,50 korców (o 7,69%). Natomiast wynagrodzenie indywidualne ulegało wahaniom. Pensje czeladzi spadły w 1785 r. w porównaniu z sytuacją z 1783 r., ale wówczas zatrudniano gospodarza, który pobierał zdecydowanie więcej niż pozostali zatrudnieni. Natomiast w 1789 r. wynagrodzenie dla czeladzi było zdecydowanie najwyższe. Jeżeli chodzi o wynagrodzenie w latach 1805–1844, to wypłacano je tylko w pieniądzu, poza jednym wypadkiem, gdy kucharz otrzymywał darmowe mieszkanie (1835). Najniższe wynagrodzenie ogółem wypłacono w 1810 r., a najwyższe w 1805 r. Wynagrodzenie ogółem w 1810 r. spadło gwałtownie, co wiązało się zapewne z kryzysem z okresu Księstwa Warszawskiego, a następnie wzrastało do 1835 r., aby następnie spaść. Ostatni znany

³¹ AJG 1511, s. 47, 67–68.

³² AJG 952, s. 19–25, 31–32, 229–230, 233–234.

³³ AJG 757, s. 160–175; AJG 495, s. 70, 72, 76–77, 85–91, 128–133, 163–168.

³⁴ Archiwum Państwowe w Częstochowie (dalej: APCz.), Akta Miasta Częstochowa 200, s. 2.

³⁵ AJG 1605, s. 243, 252–253; AJG 1512, s. 145–146.

³⁶ AJG 1726, s. 29.

zapis z 1844 r. świadczy o znacznym wzroście wynagrodzenia ogółem. Jeżeli chodzi o wynagrodzenie indywidualne w skali roku, to najczęściej uzyskał w 1805 r. ogrodnik, a najmniej w tym samym roku szeregową czeladź. Pensje były zróżnicowane również w obrębie osób wykonujących tę samą pracę (parobkowie, kucharze w 1805 r. i służący w 1835 r.). Wynikało to zapewne z różnych przyczyn, np. wysługi lat czy odpowiedzialności (przykładowo jeden z parobków mógł nadzorować pracę innych). Szczególnie duży skok wynagrodzeń widać w latach 1818–1823, wówczas pensja kucharza wzrosła o 44%, a dzwonnika aż o 93,33%. W 1835 r. widać również pewien wzrost pensji, a w 1844 r. ich spadek o 10,58% dla kucharza, o 70% w dla jednego ze służących i o 8,47% w przypadku Błaszczkiewicza. Spadek wynagrodzenia w 1844 r. wiązał się z pewnością z ogólnym kryzysem gospodarczym panującym w całej Europie.

Tabela 1. Wynagrodzenie czeladzi i pracowników najemnych w dobrach klasztoru pw. św. Barbary w latach 1782–1844

Liczba osób i forma pracy	Wynagrodzenie na osobę
1783/1784	
Cztery osoby czeladzi	ordynaria: groch – 4 garnce; tatarka, żyto – 3,50 korców; jęczmień – 1 korzec (łącznie na osobę 5,62 – korców)
Ogółem	32,50 korców
1785/1786	
Gospodarz	ordynaria: groch – 6 garnców; tatarka – 1 korzec; żyto – 4,00 korce, jęczmień – 7 korców (łącznie na osobę – 12,19 korców)
Trzy osoby czeladzi	ordynaria: groch – 6 garnców; tatarka – 1 korzec, żyto – 4,00 korce, jęczmień – 0,25 korca (łącznie na osobę – 5,44 korców)
Ogółem	21,50 korców
1789	
Cztery osoby czeladzi	ordynaria: żyto – 3,75 korców, tatarka – 3,75 korców (łącznie na osobę – 7 korców)
Ogółem	30 korców
1805	
Ogrodnik	123,21 złp
Parobek Galacz, Piotr, Franciszek	6, 44, 48, 97 złp
Kucharz Jakub, Sebastian	20, 78 złp
Gospodyni	50 złp
Pomocnik kucharza Jach	40 złp
Pałac Tomasz	32 złp
Służąca Marianna	25 złp
Felczer	24 złp

Balwierz	24 złp
Pasterka Agata	11,12 złp
Leśniczy	7 złp
Refektarski Wojciech	6 złp
Gospodarz	3 złp
Chłopiec	3 złp
Czeladź	2 złp
Ogółem	644,03 złp
1810	
Kapela	12 złp
1814	
Kapela	27 złp
Zakrystian	10 złp
Stróżka pilnująca kościoła Ewa	6 złp
Ogółem	43,00 złp
1818	
Kucharz	54 złp
Kapela	20 złp
Stróżka pilnująca kościoła	15 złp
Dzwonnik	4 złp
Ogółem	93,00 złp
1823	
Organista	110 złp
Kucharz	100 złp
Dzwonnik	60 złp
Ogółem	270,00 złp
1835	
Kucharz	112 złp, mieszkanie
Dwóch służących	10 złp, 59 złp
Zakrystian	3 złp
Kapela	18 złp
Ogółem	202,00 złp
1844	
Kucharz Filip	100,16 złp
Organista	23 złp
Służący NN, Antoni Błaszczkiewicz	3,54 złp
Najemnicy w ogrodzie	171,28 złp
Ogółem	352,14 złp

Źródło: AJG 491, s. 27–31, 38, 45–46, 63–68; AJG 495, s. 70, 72, 76–77, 85–91, 128–133, 163–168; AJG 757, s. 160–175.

Gospodarka roślinna

Areał wysiewów w folwarkach klasztoru św. Barbary znany jest tylko z końca XVIII w. i z początku XIX w. Dane przedstawia tabela 2. Jak widać, zasiewy były niewielkie. Największy areał obsiano w folwarku na Ściegnach w latach 80. XVIII w., a najmniej w folwarku przyklasztornym w roku gospodarczym 1788/1789, bo zaledwie 0,50 mórg, z tym że zachowane dane prawdopodobnie dotyczą jedynie części zasiewów. Trzeba zwrócić też uwagę, że areał upraw w folwarku przyklasztornym w 1805 r. był niewiele mniejszy niż areał zasiany na Ściegnach w latach 80. XVIII w. Widać również, że ilość zasiewanej ziemi ulegała często zmianie, np. w latach 1785–1801, co zapewne zależało od potrzeb i możliwości zagospodarowania ziemi.

Tabela 2. Areał ziemi uprawnej w dobrach klasztoru pw. św. Barbary w latach 1779–1818

Folwark	Rok gospodarczy	Areał zasiewów (w morgach – 0,56 ha)
Klasztorny	1779/1780	13,00
Klasztorny	1783/1784	21,18
Na Ściegnach	1783/1784	0,68
Klasztorny	1785/1786	19,71
Klasztorny	1786/1787	3,18
Klasztorny	1788/1789	0,50
Na Ściegnach	po 1787 r.	35,20
Klasztorny	1789/1790	21,94
Klasztorny	1795/1796	8,83
Klasztorny	1800/1801	15,66
Klasztorny	1803/1804	19,02
Klasztorny	1805/1806	31,29
Klasztorny	1817/1818	23,00
Klasztorny	1818/1819	16,00

Obliczenia własne na podstawie: AJG 487, s. 31–33; AJG 490, s. 42; AJG 491, s. 27–31, 38, 45–46, 49–54, 63–68; AJG 926, s. 43–105, 115–127, 295.

Ogólna powierzchnia dóbr w folwarkach należących do klasztoru pw. św. Barbary wyglądała następująco. Folwark na Ściegnach miał 40 mórg ziemi uprawnej, łąk i ogrodów³⁷, z czego na gruntach miejskich leżało 20 mórg³⁸. Z kolei w folwarku klasztornym areał całkowity wynosił ok. 30 mórg. Łącznie w obu folwarkach pozostawało 70 mórg,

³⁷ AJG 1511, s. 47.

³⁸ AJG 1511, s. 48; AJG 490, s. 42.

czyli 39,2 ha. Trzeba jednak pamiętać, że przedstawione dane mają charakter orientacyjny i wynikają z własnych wyliczeń³⁹.

Informacje dotyczące wysiewów w dobrach klasztoru św. Barbary zachowały się jedynie z lat 1779–1806. Wysiewano wówczas: żyto, pszenicę, jęczmień, owies, tatarkę, groch i konopie⁴⁰. Natomiast w ogrodach wysadzano cebulę i marchew, a w sadzie uprawiano jabłonie⁴¹.

Najwięcej wysiano w roku gospodarczym 1805/1806 (172,75 korców), a najmniej w 1784/1785 (7,25 korców), z tym że te ostatnie dane dotyczą prawdopodobnie tylko część areалу. Trzeba jednak podkreślić, że w latach 1785–1787 trzeba było dokupić pszenicy do siewu (1,75 korca), a w 1787 r. klasztor jasnogórski przekazał do folwarku klasztoru św. Barbary 4 korce owsa. Świadczy to o rzeczywistym kryzysie w gospodarce roślinnej w folwarkach klasztoru nowicjackiego, tym bardziej że w latach 1784–1785 część zasiewów została zniszczona przez grad⁴². W latach 1779–1796 widać znaczne wahania w ilości zasiewów, natomiast w latach 1801–1806 odnotowano stały wzrost zasiewów. Zdecydowanie więcej wysiewano w folwarku przyklasztornym, ale zachowane dane z folwarku na Ściegnach są nieliczne, poza tym był on wydzierzawiany i w tym przypadku wysiewów nie zapisywano w księgach klasztornych.

Podsumowując najwięcej w dobrach klasztoru św. Barbary wysiewano żyta (35,60%) owsa (32,75%) i tataraki, czyli odmiany pszenicy (19,91%). Pozostałe uprawy nie odgrywały tak ważnej roli. Jęczmień, pszenica, groch i konopie stanowiły łącznie zaledwie 11,74% wysiewów. Uderza też niewielka ilość wysianego ziarna ogółem, a przecież informacje pochodzą z 11 lat. Zatem średnio rocznie wysiewano zaledwie 63 korców ziarna. Czasem dokupowano ziarna na zasiew, np. w 1789 r. zakupiono groch, ale nie zapisano, jaka to była ilość⁴³.

³⁹ AJG 487, s. 31–33; AJG 490, s. 42; AJG 491, s. 27–31, 38, 45–46, 49–54, 63–68; AJG 926, s. 43–105, 115–127, 295. Powierzchnię zasiewanego areálu można obliczyć na podstawie ilości wysianego ziarna. Za Andrzejem Wyczańskim przyjęto, że wysiewy 4 podstawowych zbóż kształtowały się następująco: żyto – 2,5 korca na mórg; pszenica – 2,3 korca na mórg; jęczmień – 2,6 korca na mórg; owies: 3,3 korców na mórg. Z kolei za B. Baranowskim przyjęto, że średnio na mórg wysadzano 6 korców ziemniaków, a za Jadwigą Muszyńską przyjęto, że pozostałe zasiewy wynosiły 10% zasianego przez 4 podstawowe zboża areálu. Natomiast nieużytki, pastwiska i łąki wynosiły 50% zasiewów – zob. A. Dunin-Wąsowicz, *Pomiary gruntu w Koronie w XVI–XVIII wieku*, Warszawa 1994, s. 184–185; J. Muszyńska, *Gospodarka dworska w dobrach biskupów krakowskich. Produkcja zbożowa w kluczu ilżeckim w połowie XVII wieku*, [w:] *Folwark – wieś – latyfundiów. Gospodarstwo wiejskie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. J. Muszyńska, S. Kazusek, J. Pielas, Kielce 2009, s. 40–41; B. Baranowski, *Początki i rozpowszechnienie uprawy ziemniaków na ziemiach środkowej Polski*, Łódź 1960, s. 75–81.

⁴⁰ AJG 487, s. 31–33; AJG 491 s. 27–31, 38, 45–46, 49–54, 69; AJG 926, s. 295; AJG 1511, s. 47–48; AJG 1512, s. 64–65.

⁴¹ AJG 1511, s. 47.

⁴² AJG 491, s. 63–69; AJG 926, s. 295; AJG 1511, s. 41, 45.

⁴³ AJG 491, s. 27–31, 38, 45–46.

Tabela 3. Struktura wysiewów w dobrach klasztoru pw. św. Barbary w latach 1779–1806

Uprawa	Wysiewy (w korcach)	Odsetek (w %)
1779/1780		
Żyto	13,00	30,06
Jęczmień	5,00	11,55
Owies	14,50	33,53
Tatarka	10,75	24,86
Ogółem	43,25	100,00
1783/1784		
folwark przyklasztorny		
Żyto	37,75	44,28
Jęczmień	17,25	20,23
Owies	18,00	21,11
Tatarka	8,75	10,26
Groch	0,50	0,59
folwark na Ściegnach		
Jęczmień	1,00	1,17
Owies	1,00	1,17
Tatarka	1,00	1,17
Ogółem w dwóch folwarkach	85,25	99,98
1784/1785		
Żyto	5,00	68,97
Pszenica	0,25	3,44
Jęczmień	1,00	13,79
Tatarka	0,50	6,90
Groch	0,50	6,90
Ogółem	7,25	100,00
1785/1786		
folwark przyklasztorny i na Ściegnach		
Żyto	9,75	12,04
Pszenica	1,75	2,19
Jęczmień	1,75	2,19
Owies	34,25	42,28
Tatarka	32,50	40,12
Groch	1,00	0,12
Ogółem	81,00	94,94
1786/1787		
folwark przyklasztorny		
Żyto	21,25	31,48
Pszenica	1,75	2,59

Jęczmień	6,00	8,89
Owies	20,50	30,37
Tatarka	16,00	23,71
Groch	1,00	1,48
Konopie	1,00	1,48
Ogółem	67,50	100,00
1789/1790		
Żyto	20,25	24,92
Pszenica	5,25	6,46
Jęczmień	5,25	6,46
Owies	31,50	38,77
Tatarka	19,00	23,39
Groch	brak danych	–
Ogółem	81,25	100,00
1795/1796		
Żyto ozime	14,50	42,65
Pszenica ozima	3,00	8,82
Jęczmień	4,50	13,23
Tatarka	12,00	35,30
Ogółem	34,00	100,00
1801/1802		
Żyto jare	15,50	28,05
Żyto ozime	1,75	3,17
Pszenica	1,50	2,71
Jęczmień	3,75	6,79
Owies	22,00	39,82
Tatarka	10,75	19,46
Ogółem	55,25	100,00
1803/1804		
Żyto	17,25	27,06
Pszenica	2,75	4,31
Jęczmień	8,50	13,33
Owies	25,25	39,61
Tatarka	10,00	15,69
Ogółem	63,75	100,00
1805/1806		
Żyto	90,25	52,24
Pszenica	1,50	0,87
Jęczmień	5,50	3,19
Owies	59,50	34,44

Tatarka	16,00	9,26
Ogółem	172,75	100,00
1779–1806 (dane ogólne)		
Żyto	246,25	35,60
Pszenica	17,75	2,57
Jęczmień	59,50	8,60
Owies	226,50	32,75
Tatarka	137,75	19,91
Groch	3,00	0,43
Konopie	1,00	0,14
Ogółem	691,75	100,00

Źródło: AJG 487, s. 31–33; AJG 491 s. 27–31, 38, 45–46, 49–54, 69; AJG 926, s. 295; AJG 1511, s. 47–48; AJG 1512, s. 64–65.

Warto również zadać pytanie, jaki typ roślin dominował w folwarkach jasnogórskich. Za Ireną Kostrowicką podzielono rośliny na progresywne (ziemniaki, buraki cukrowe, rzepak, len, konopie, chmiel, tytoń, rośliny pastewne), tradycyjne (żyto, pszenica, jęczmień, owies, groch) oraz reliktowe (proso, gryka)⁴⁴. W folwarku klasztoru św. Barbary zdecydowanie dominowały uprawy tradycyjne, które stanowiły aż 99,86% wysiewów. Natomiast tylko raz zasiano konopie (1786/1787), które zalicza się do roślin progresywnych, ale wysiano wówczas zaledwie 1 korzec⁴⁵.

W zachowanych źródłach znajdują się ceny zbóż ze Starej Częstochowy z lat 1787–1791. Na podstawie tych informacji można obliczyć w przybliżeniu wartość zasiewów w latach 1785/1786, 1786/1787 i 1789/1790. Trzeba jednak pamiętać, że ruch cen był znaczny i przedstawione dane mają charakter orientacyjny.

Tabela 4. Wartość wysiewów w dobrach klasztoru św. Barbary w latach 1787–1791

Rok gospodarczy	Wartość wysiewów	Wskaźnik dynamiki jedenpodstawowy	Wskaźnik dynamiki łańcuchowej
1785/1786	522,11	100,00	–
1786/1787	556,06	106,50	106,50
1789/1790	436,00	83,51	78,41

Źródło: obliczenia własne na podstawie AJG 106, s. 171, 324; AJG 487, s. 31–33; AJG 491 s. 27–31, 38, 45–46, 49–54, 69; AJG 926, s. 295; AJG 1511, s. 47–48; AJG 1512, s. 64–65.

Jak wynika z danych przedstawionych w tabeli 4, wysiewy kosztowały ok. 500 złp rocznie. Najwięcej ziarno kosztowało w roku gospodarczym 1786/1787,

⁴⁴ I. Kostrowicka, *Produkcja roślinna w Królestwie Polskim (1815–1864)*, [w:] *Studia z dziejów gospodarstwa wiejskiego*, red. J. Leskiewiczowa, t. 4, z. 2, Warszawa 1961, s. 72.

⁴⁵ AJG 487, s. 31–33; AJG 491 s. 27–31, 38, 45–46, 49–54, 69; AJG 926, s. 295; AJG 1511, s. 47–48; AJG 1512, s. 64–65.

a najmniej w 1789/1790. W roku 1786/1787 zboże do siewu kosztowało więcej niż rok wcześniej, mimo że ilość wysianego ziarna spadła, natomiast w 1789/1790 ilość ziarna zwiększyła się, ale spadły ceny zbóż⁴⁶.

Najwięcej plonów w korcach zebrano w latach 1783/1784 i 1785/1786, a najmniej w latach 1780/1781 i 1805/1806. Ogółem najczęściej zbierano owsa (42,80%), żyta (25,19%) i tataraki (15,61%), groch i pszenica nie odgrywały większej roli. Średnio na rok zbierano 135,50 korców ziarna, czyli niewiele⁴⁷. Czasem również pojawiały się straty spowodowane przez pogodę, np. w 1787 r. część plonów została zniszczona przez grad⁴⁸.

Tabela 5. Plony w korcach w dobrach klasztoru pw. św. Barbary w latach 1775–1806

Uprawa	Ilość plonów (w korcach)	Odsetek (w %)
1773/1774		
Żyto	39,75	65,70
Jęczmień	4,50	7,44
Owies	9,75	16,12
Tatarka	6,50	10,74
Ogółem	60,50	100,00
1779/1780		
Żyto	25,75	22,25
Jęczmień	10,75	9,29
Owies	65,25	56,37
Tatarka	14,00	12,09
Ogółem	115,75	100,00
1780/1781		
Żyto	20,25	34,91
Jęczmień	17,25	29,74
Owies	3,00	5,17
Tatarka	17,50	30,17
Ogółem	58,00	99,99
1783/1784		
Żyto	62,00	27,40
Jęczmień	32,25	14,26
Owies	93,00	41,10

⁴⁶ Ceny zbóż w 1787 r. za 1 korzec: żyto dobre – 13,15 złp, pszenica dobra – 14,15 złp, jęczmień – 8,00 złp, owies – 3,24 złp, tatarka – 6,15 złp; ceny zbóż w 1788/1789 r. za 1 korzec: żyto – 9,00 złp; pszenica – 11,00 złp, jęczmień – 5,00 złp, owies – 3,00 złp, tatarka – 4,00 złp, groch – 10,00 złp. Zob. AJG 106, s. 171, 324.

⁴⁷ AJG 491, s. 5–15.

⁴⁸ AJG 1511, s. 45.

Tatarka	34,25	15,14
Groch	4,75	2,10
Ogółem	226,25	100,00
1785/1786		
Żyto	39,25	17,54
Jęczmień	11,25	5,03
Owies	131,00	58,55
Tatarka	39,50	17,65
Groch	2,75	1,23
Ogółem	223,75	100,00
1788/1789		
Żyto	30,25	16,11
Pszenica	17,25	9,19
Jęczmień	19,25	10,25
Owies	80,00	42,61
Tatarka	41,00	21,84
Ogółem	187,75	100,00
1794/1795		
Żyto	40,00	38,74
Pszenica	10,25	9,93
Jęczmień	10,75	10,41
Owies	23,00	22,28
Tatarka	19,25	18,64
Ogółem	103,25	100,00
1799/1800		
Żyto jare	40,50	37,41
Żyto ozime	2,75	2,54
Pszenica	4,25	3,93
Jęczmień	4,50	4,16
Owies	45,25	41,80
Tatarka	10,75	9,93
Groch	0,25	0,23
Ogółem	108,25	100,00
1802/1803		
Żyto	41,75	22,57
Pszenica	4,75	2,57
Jęczmień	31,50	17,03
Owies	75,50	40,81
Tatarka	31,50	17,02
Ogółem	185,00	100,00

1804/1805		
Żyto	33,25	23,46
Jęczmień	31,75	22,40
Owies	58,25	41,09
Tatarka	18,50	13,05
Ogółem	141,75	100,00
1805/1806		
Pszenica	7,00	8,70
Jęczmień	19,50	24,22
Owies	54,00	67,08
Ogółem	80,50	100,00
1774–1806 (dane ogólne)		
Żyto	375,50	25,19
Pszenica	43,50	2,92
Jęczmień	193,25	12,96
Owies	638,00	42,80
Tatarka	232,75	15,61
Groch	7,75	0,52
Ogółem	1490,75	100,00
Średnia za lata 1774–1806	135,50	–

Źródło: AJG 487, s. 4–9; AJG 491, s. 5–11, 27–31, 38, 45–46, 49–54, 63–68.

Należy również dokonać wyliczenia dynamiki plonów uzyskiwanych w poszczególnych latach. Biorąc pod uwagę wskaźnik dynamiki jednopodstawowy, widać stały wzrost plonów w całym badanym okresie, natomiast według wskaźnika dynamiki łańcuchowej widać znaczne wahnięcia plonów. W czterech zapisach zanotowano wzrost plonów w porównaniu do stanu poprzedniego, a w sześciu zanotowano spadek plonów. Największy wzrost miał miejsce w roku gospodarczym 1783/1784, a najmniejszy w 1799/1800. Z kolei największy spadek plonów zanotowano w roku 1780/1781, a najmniejszy w 1785/1786. Widać zatem, że pewien kryzys w gospodarce roślinnej miał miejsce w latach 1780/1781, 1785/1786, 1788/1789, 1794/1795, 1804/1805 i w 1805/1806.

Tabela 6. Dynamika plonów w korcach w dobrach klasztoru pw. św. Barbary w latach 1774–1806

Rok gospodarczy	Ilość plonów (w korcach)	Wskaźnik dynamiki jednopodstawowy	Wskaźnik dynamiki łańcuchowej
1773/1774	60,50	100,00	–
1779/1780	115,75	191,32	191,32

1780/1781	58,00	95,87	50,11
1783/1784	226,25	373,97	390,09
1785/1786	223,75	369,83	98,90
1788/1789	187,75	310,33	83,91
1794/1795	103,25	170,66	54,99
1799/1800	108,25	178,93	104,84
1802/1803	185,00	305,79	170,90
1804/1805	141,75	234,30	76,62
1805/1806	80,50	133,06	56,79

Źródło: AJG 487, s. 4–9; AJG 491, s. 5–11, 27–31, 38, 45–46, 49–54, 63–68.

Dane dotyczące wydajność w korcach z jednej omlóconej kopy lub wozu zachowały się dla lat 1774/1775, 1781/1782, 1785/1786 i 1788/1789 (wyniki przedstawiono w tabeli 7). Jak widać, największa wydajność w życie i jęczmieniu zanotowano w roku gospodarczym 1788/1789, a dla owsa i tataraki w 1788/1789. Dane dotyczące pszenicy, grochu i konopi zachowały się jedynie dla jednego roku gospodarczego. Średnia wydajność z jednej omlóconej kopy dla żyta wynosiła 1,29 korca, dla jęczmienia 2,33 korca. Natomiast średnia z jednego omlóconego wozu owsa wynosiła 2,27 korca, a tataraki 1,29 korca. Największą wydajność po omlóceniu żyta, pszenicy, jęczmienia, owsa i tataraki uzyskano w latach 1788/1789 (13,18 korców) i 1781/1782 (7,25 korców), a najniższy w latach 1774/1775 (5,80 korców) i w 1785/1786 (5,84 korców). Widać zatem, że najlepszym rokiem z punktu wydajności produkcji roślinnej był rok 1788/1789. Trzeba jednak pamiętać, że wszystkie dane mają charakter orientacyjny.

Tabela 7. Wydajność w korcach z jednej omlóconej kopy i z jednego omlóconego wozu w dobrach klasztoru pw. św. Barbary w latach 1774–1789

Uprawy	Omlócono (w kopach/wozach)	Uzyskano (w korcach)	Wydajność (w korcach)
1774/1775			
Żyto	30,10	39,75	1,32
Jęczmień	1,50	4,50	3,00
Owies	11 wozów	9,75	0,89
Tatarka	11 wozów	6,50	0,59
1781/1782			
Żyto	20,18	20,25	1,00
Jęczmień	8,42	17,25	2,05
Owies	1,02	3,00	2,94
Tatarka	14 wozów	17,50	1,25

1785/1786			
Żyto	24,77	32,50	1,31
Jęczmień	10,12	17,50	1,73
Owies	21,73	40,00	1,84
Tatarka	23 wozy	22,00	0,96
Groch	6 wozów	1,00	0,17
Konopie	0,50	1,00	2,00
1788/1789			
Żyto	25,72	39,50	1,54
Pszenvica ozima	3,62	7,75	2,14
Pszenvica jara	14,10	17,25	1,22
Jęczmień	10,00	25,25	2,53
Owies	24,20	82,25	3,40
Tatarka	17 wozów	40,00	2,35

Źródło: obliczenia własne na podstawie AJG 491, s. 3–11, 27–31, 38, 45–46, 69.

Wydajność w ziarnach z jednego wysianego ziarna można obliczyć jedynie dla roku 1803/1804. Wówczas z jednego wysianego ziarna żyta uzyskano 1,92 ziarna, z jęczmienia – 3,74 ziarna, z owsa – 2,31 ziarna, a z tatarski – 1,85 ziarna. Średnia dla tych zbóż wynosiła 2,46 ziarna⁴⁹.

Na podstawie zachowanych materiałów archiwalnych udało się określić wydajność z jednego morga dla żyta, jęczmienia i owsa. W 1780 r. kształtowała się ona następująco: żyto – 3,88 kopy i 3,88 korców z jednego morga, jęczmień – 4,39 kopy i 9 korców z jednego morga, owies – 1,82 wozu i 5,35 korców z jednego morga. Natomiast łącznie żyta i jęczmienia z jednego morga uzyskiwano 4,07 kopy i 12,41 korców. Można również wyliczyć wydajność z jednego wysianego korca dla wszystkich uprawianych roślin. Wydajność kształtowała się następująco: w roku 1779/1780 r. z jednego wysianego korca uzyskano 1,34 korca ziarna, w 1801/1802 r. – 4,28 korca, a w 1803/1804 – 2,22 korca⁵⁰.

Najwięcej zboża wydatkowano w latach 1784 i 1786, a najmniej w latach 1803, 1800 i 1795. Z kolei w latach 1780, 1784, 1786, 1795, 1800 i 1803 najwięcej wydano na pasze i zasiewy, a w 1789 r. na wysiewy i sprzedaż. Rozpatrując dane w ujęciu globalnym, należy stwierdzić, że najwięcej wydatkowano na wysiewy (36,71%), paszę dla zwierząt (34,12%), ordynarię dla czeladzi (15,11%) oraz na sprzedaż (10,86%). Niewiele natomiast przeznaczano na spożycie w klasztorze (2,37%), usługi (0,44%), propinację (0,26%), wynagrodzenie dla duchownych diecezjalnych (0,09%) oraz na działalność charytatywną (0,04%). Jak widać, najwięcej wydano na inwestycje w gospodarke folwarczną. Łącznie na

⁴⁹ AJG 487, s. 4–9; AJG 491, s. 27–31, 38, 45–46.

⁵⁰ AJG 290, s. 5; AJG 487, s. 4–9; AJG 491, s. 3–11, 27–31, 38, 45–46.

ten cel przeznaczono aż 85,94% wydatkowanych plonów. Stąd można wyciągnąć wniosek, że gospodarstwo klasztoru św. Barbary miało charakter samowystarczalny. Prawdopodobnie część produktów do spożycia była kupowana lub otrzymywano je z folwarku Lisiniec, należący do Jasnej Góry. Trzeba bowiem pamiętać, że na początku XIX w. folwarki należące do klasztoru św. Barbary zaczęły być zarządzane przez jasnogórskich zakonników.

Tabela 8. Wydatkowanie plonów w dobrach klasztoru pw. św. Barbary w latach 1779–1803

Kategorie wydatków	Ilość (w korcach)	Odsetek (w %)
1780		
Wysiewy	43,25	37,37
Ordynaria	13,75	11,88
Propinacja	2,00	1,72
Pasza	56,75	49,03
Ogółem	115,75	100,00
1784		
Wysiewy	85,25	37,68
Spożycie w klasztorze	2,00	0,88
Sprzedaż	15,25	6,74
Pasza	88,25	39,01
Ordynaria	31,00	13,92
Propinacja	1,00	0,44
Usługi	2,00	0,88
Dla duchowieństwa diecezjalnego	1,00	0,44
Ogółem	226,25	99,99
1786		
Ordynaria	0,75	0,33
Spożycie w klasztorze	1,50	0,67
Wysiewy	89,25	39,84
Pasza	102,00	45,54
Ordynaria	27,25	12,16
Usługi	2,75	1,23
Charytatywne	0,50	0,22
Ogółem	224,00	99,99
1789		
Spożycie w klasztorze	20,50	10,92
Wysiewy	55,75	29,69
Pasza	30,50	16,25
Ordynaria	30,00	15,98
Sprzedaż	51,00	27,16
Ogółem	187,75	100,00

1795		
Wysiewy	34,00	31,12
Pasza	26,50	24,25
Ordynaria	25,00	22,88
Sprzedaż	22,75	20,82
Spożycie w klasztorze	0,75	0,69
Usługi	0,25	0,23
Ogółem	109,25	99,99
1800		
Wysiewy	53,00	49,88
Pasza	25,25	23,76
Ordynaria	14,50	13,65
Sprzedaż	12,50	11,76
Spożycie w klasztorze	1,00	0,94
Ogółem	106,25	99,99
1803		
Wysiewy	58,50	33,96
Pasza	60,25	34,98
Ordynaria	29,75	17,27
Sprzedaż	22,50	13,06
Spożycie w klasztorze	1,25	0,73
Ogółem	172,25	100,00
1780–1803 (wydatkowanie plonów w ujęciu globalnym)		
Zasiewy	419,00	36,71
Pasza	389,50	34,12
Ordynaria	172,50	15,11
Sprzedaż	124,00	10,86
Spożycie w klasztorze	27,00	2,37
Usługi	5,00	0,44
Propinacja	3,00	0,26
Dla duchowieństwa diecezjalnego	1,00	0,09
Charytatywne	0,50	0,04
Ogółem	1141,50	100,00

Źródło: AJG 491, s. 27–31, 38, 45–46, 49–54, 63–68.

Hodowla i przemysł dworski

W gospodarce folwarcznej w XVIII–XIX w. hodowla pełniła funkcję pomocniczą. Dostarczała przede wszystkim siły pociągowej, ale również nawozu, nabiału, mięsa, skór

czy wełny. W folwarkach klasztoru św. Barbary hodowano woły, konie, bydło mleczne, trzodę chlewną i drób.

Zastanawia duża liczba wołów jak na tak mały areal. W 1783 r. uprawiano łącznie 21,86 mórg, czyli niecały łan chełmiński, a w dwóch folwarkach trzymano aż 8 wołów. Być może część z nich była przeznaczona na opas i na sprzedaż lub mięso. Natomiast w pozostałych latach liczba wołów raczej odpowiadała normom, według których aby obrobić jeden łan chełmiński, należało mieć co najmniej 4 woły. Część koni była wykorzystywana do prac polowych oraz do transportu towarów, a część do jazdy konnej lub do powozu⁵¹.

W stadzie bydła mlecznego dominowały krowy mleczne, a następne jałówki i cielaki. Obserwacja ta potwierdza, że bydło miało dostarczać przede wszystkim wołów, czyli siły pociągowej w folwarku⁵². Z kolei trzoda nie odgrywała prawie żadnej roli w hodowli w folwarkach klasztoru pw. św. Barbary (występowanie one tylko w 1773 r. i w 1783 r.) i przeznaczona była na ubój. Stado drobiu składało się z kur, kaczek, indyków oraz gęsi. W stadzie dominował chów kur i gęsi. Natomiast kaczki i indyki były hodowane rzadko (lata 1773, 1783, 1786, 1789)⁵³.

Ogólny stan gospodarki hodowlanej w dobrach klasztoru św. Barbary przedstawiono w tabeli 9. Mediana liczby stada wynosiła 71 sztuk, w tym najwięcej hodowano bydła mlecznego, drobiu, koni oraz wołów i trzody. Trzeba jednak pamiętać, że są to dane orientacyjne. Należy także podkreślić, że znaczenie gospodarcze drobiu było mniejsze niż pozostałych zwierząt. Stąd też mimo że liczba ptactwa domowego była wysoka, to nie było to jednoznaczne z jego dużym znaczeniem w folwarku.

Hodowla w dobrach klasztoru św. Barbary w punkcie wyjścia (1773 r.) była najmniejsza. W ujęciu wskaźnika dynamiki jednopodstawowego wyglądałoby to następująco: 1773 r. – 100,00; 1783 r. – 435,90; 1786 r. – 135,90; 1789 r. – 133,33; 1806 r. – 133,33; 1809 r. – 92,31. Widać zatem, że początkowo nastąpił gwałtowny wzrost liczebności stada, a następnie jego stabilizacja, a w ostatnim inwentarzu zapisano spadek ilości hodowanych zwierząt. W ujęciu wskaźnika dynamiki łańcuchowej sytuacja wyglądałaby następująco: 1783 r. – 435,90; 1786 r. – 31,18; 1789 r. – 98,11; 1806 r. – 100,00; 1809 r. – 69,23. Wskaźnik ten pokazuje, że nastąpił duży wzrost liczebności stada, a następnie następował spadek liczby zwierząt. W 1806 r. zanotowano stabilizację, a w 1809 r. duży spadek liczebności zwierząt. Widać zatem, że w gospodarce hodowlanej nastąpił pewien kryzys w latach 1786–1809.

⁵¹ AJG 451, s. 22–23; AJG 1512, s. 62, 66.

⁵² AJG 451, s. 22–23; AJG 490, s. 14, 16, 28–34, 49–50; AJG 544, APP t. 15, s. 169–170; AJG 1512, s. 62, 66.

⁵³ AJG 451, s. 22–23; AJG 490, s. 14, 16, 28–34, 49–50; AJG 544, APP t. 15, s. 169–170; AJG 1512, s. 62, 66.

Tabela 9. Ogólny stan gospodarki hodowlanej w folwarkach klasztoru św. Barbary w latach 1773–1809

Konie		Woły		Bydło mleczne		Trzoda		Drób		Ogółem	
Sztuk	%	Sztuk	%	Sztuk	%	Sztuk	%	Sztuk	%	Sztuk	%
1773											
5	12,82	4	10,26	14	35,90	4	10,26	12	30,77	39	100,01
1783											
8	4,71	8	4,71	42	24,71	31	18,23	81	47,65	170	100,01
1786											
8	15,09	5	9,43	12	22,64	–	–	28	52,83	53	99,99
1789											
4	7,69	4	7,69	16	30,77	–	–	28	53,85	52	100,00
1806											
4	7,69	–	–	19	36,54	–	–	29	55,77	52	100,00
1809											
–	–	–	–	19	52,78	–	–	17	47,22	36	100,00
mediana											
5	7,05	4	5,63	17	23,94	17	23,94	28	39,44	71	100,00

Źródło: AJG 451, s. 22–23; AJG 490, s. 14, 16, 28–34, 49–50; AJG 544, APP t. 15, s. 169–170; AJG 1512, s. 62, 66.

Warto również wspomnieć, że przeorzy kupowali zwierzęta do folwarku. Taka sytuacja miała miejsce w 1805 r., kiedy na ten cel wydano 543 złp. Niestety nie zapisano, jakie zwierzęta kupiono i ile sztuk. Być może było to bydło przeznaczone na handel lub ubój. Ponownie kupiono zwierzęta w 1864 r., ale wydano wówczas niewielką kwotę (21/28 złp). Starano się również dbać o zwierzęta, lecząc je w razie konieczności. Taka sytuacja miała miejsce w 1805 r., kiedy na ten cel wydano 3 złp. Wzmianka o leczeniu i zakupieniu zwierząt w 1805 r. mogłaby świadczyć o jakiejś chorobie panującej w folwarku klasztornym⁵⁴.

Ważnym zagadnieniem w hodowli było zapewnienie dla zwierząt odpowiedniej ilości paszy. W źródłach klasztornych wyraźnie zanotowano, że zwierzęta i drób dokarmiano zbożem. Informacje takie pochodzą z lat 1779–1805. Konie karmiono owsem, grochem, tatarką i jęczmieniem. Pozostałe zwierzęta i drób dokarmiano żytem, jęczmieniem, tatarką oraz owsem⁵⁵.

⁵⁴ AJG 489, b.n.s.; AJG 453, s. 166–169, 184–188; AJG 495, s. 66–69, 73, 101–119, 139–141; AJG 757, s. 160–172.

⁵⁵ AJG 487, s. 31–33; AJG 491, s. 27–31, 38, 45–46, 49–54, 63–68.

Na paszę przeznaczano od 49,03% w 1780 r. do 16,25% w 1789 r. wydatkowanych zbóż. W ujęciu globalnym wydatki na paszę wynosiły 34,12%. Więcej wydawano jedynie na wysiewy⁵⁶.

Zwierzęta karmiono również sianem i potrawem. Liczba łąk była zróżnicowana (w 1784 r. i w 1789 r. było po 5 łąk). W 1789 r. łąki pod Kucelinem i w kierunku na Olsztyn miały powierzchnię 50 zagonów, czyli ok. 7,32 mórg. Z kolei w latach 1817–1818 były 3 łąki o powierzchni 7 mórg⁵⁷. Jak widać, łąk było niewiele i o niewielkim areale.

Tabela 10 ilustruje ilość zbieranego siana i potrawu z łąk klasztornych w latach 1783–1803. Liczba zebranych wozów siana i potrawu wahała się od 28 do 45, a mediana wynosiła 31 wozów siana i 5 wozów potrawu rocznie, ogółem siana i potrawu 26 wozów rocznie.

Tabela 10. Zbiory siana i potrawu w folwarkach należących do klasztoru paulinów pw. św. Barbary w latach 1783–1803

Rok	Liczba wozów siana	Liczba wozów potrawu
1783	37	8
Ogółem	45	
1784	41–42	2
Ogółem	43–44	
1785	43	0
1786	30	2
Ogółem	32	
1787	31	9
Ogółem	40	
1788	26	2
Ogółem	28	
1789	30	8
Ogółem	38	
1803	25	9
Ogółem	34	
Mediana	31	5
	26	

Źródło: AJG 491, s. 18, 27–31, 38, 45–46, 69; AJG 1511, s. 47–48; AJG 1512, s. 64–65.

⁵⁶ AJG 491, s. 27–31, 38, 45–46, 49–54, 63–68.

⁵⁷ AJG 926, s. 43–105, 115–127; AJG 1511, s. 39–40, 45, 47–48; AJG 1512, s. 64–65; J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2009, s. 167, tab. 6.

Ilość siana zbieranego z łąk była zróżnicowana, w zależności od powierzchni. W 1789 r. z łąk zbierano od 6 do 1 wozu siana. Według norm zapisanych w dokumentacji klasztornej dla 1 konia trzeba było zebrać od 1,5 do 3 wozów siana⁵⁸.

Sianem karmiono konie, woły i bydło mleczne. Zgodnie z danymi zapisanymi w dokumentacji gospodarczej można wyliczyć, ile zwierząt utrzymywano z zebranego siana, potrawu oraz zboża przeznaczonego na opas. Ponieważ brak danych dotyczących wydatkowanych zbóż na pasze dla 1783 r., wykorzystano dane z 1784 r. Otóż w 1783 r. 88,25 korców zboża i 45 wozów siana i potrawu pozwoliły na wykarmienia ok. 170 zwierząt, czyli na jedną sztukę przypadało 1,93 korce zboża i 3,78 wozu siana i potrawu. Z kolei w 1786 r. wykarmiono 53 sztuki zwierząt wykorzystując 102 korce ziarna i 32 wozy siana i potrawu. Zatem na jedną statystyczną sztukę wydano 1,92 korce ziarna i 1,66 wozu siana i potrawu. Natomiast w 1789 r. 52 sztuki wykarmiono 30,50 korcami zboża oraz 38 wozami siana i potrawu, czyli na jedną sztukę wydawano 1,70 korca ziarna i 1,37 wozu siana oraz potrawu. Widać zatem spadek norm paszy przeznaczonej dla zwierząt hodowlanych, co było spowodowane zapewne niskimi plonami. Trzeba jednak pamiętać, że paulini mogli dokupić paszy lub otrzymać wsparcie z Jasnej Góry, a zapisy nie chowały się lub ich wówczas nie prowadzono⁵⁹.

Pewną rolę w gospodarce folwarczej odgrywały tzw. przemysły dworskie, czyli cegielnie, browary i gorzelnie. Jednak w materiale archiwalnym zachowały się tylko dwie informacje dotyczące propinacji. Dotyczyły one jedynie ilości żyta przeznaczonego na ten cel. W roku gospodarczym 1779/1780 r. przeznaczono 2 korce, a w 1783/1784 tylko jeden korzec⁶⁰. Żadnych innych informacji nie zapisano, co świadczyłoby, że w folwarkach nie działał ani browar, ani gorzelnia. Informacja może dotyczyć tylko przekazania zboża do browaru lub gorzelnii działającej w folwarku należącym do klasztoru jasnogórskiego. O braku tego działu gospodarki świadczą również inwentarze spisywane w latach 1784–1818, gdzie nie zapisano funkcjonowania jakichkolwiek zakładów przemysłów dworskich (browar, gorzelnia, młyn, cegielnia itp.)⁶¹.

Udział gospodarki folwarczej w dochodach i wydatkach klasztoru

Gospodarka folwarcza przynosiła klasztorowi dochody finansowe. Ich wysokość i odsetek w ogólnym dochodzie przedstawiają dane zawarte w tabeli 11. Jak widać, największy odsetek dochodów z gospodarki folwarczej uzyskano w 1808 r. (66,58%), 1794 r. (36,70%) i w 1803 r. (34,44%). Z kolei najmniejszy odsetek z folwarku w ogólnej

⁵⁸ AJG 1512, s. 64–65.

⁵⁹ AJG 451, s. 22–23; AJG 490, s. 14, 16, 28–34, 49–50; AJG 491, s. 27–31, 38, 45–46, 49–54, 63–68; AJG 544, APP t. 15, s. 169–170; AJG 1512, s. 62, 66.

⁶⁰ AJG 491, s. 49–54, 63–68.

⁶¹ AJG 926, s. 43–105, 115–127; AJG 1507, s. 21–43, 45; AJG 1511, s. 47, 55–56, 67–68.

kwocie dochodów uzyskano w 1819 r. (0,89%) i w 1837 r. (1,43%). Największą kwotę z folwarku uzyskano w 1803 r. (1553 złp) i w 1794 r. (1280/24 złp), natomiast najmniej przyniosła gospodarka folwarczna w 1819 r. (12 złp.) i w 1837 r. (9 złp). Wahania w wysokości dochodów z gospodarki folwarcznej wynikały zapewne z kryzysów występujących na ziemiach polskich, np. w 1819 r., ale również z faktu, że na początku XIX w. folwarki należące do klasztoru św. Barbary znalazły się pod zarządem Jasnej Góry, która dostarczała gotówki i produktów żywnościowych do konwentu św. Barbary. Mediana dla dochodów klasztoru wynosiła 1239/03 złp, z czego z gospodarki folwarcznej uzyskiwano 102 złp, co stanowiło zaledwie 8,23% wszystkich dochodów.

Tabela 11. Dochody klasztoru paulinów pw. św. Barbary uzyskane z gospodarki folwarcznej w latach 1765–1849

Kwota dochodu rocznego (w złp)	Kwota dochodu uzyskanego z gospodarki folwarcznej (w złp)	Odsetek dochodu uzyskanego z gospodarki folwarcznej w stosunku do wszystkich dochodów (w %)
1765		
2386/24	460/09	19,28
1794		
3488/26	1280/24	36,70
1799		
3446/23	281/28	8,16
1803		
4509/02	1553/00	34,44
1808		
1457/03	970/15	66,58
1817		
1136/18	106/18	9,35
1819		
1341/00	12/00	0,89
1837		
627/21	9/00	1,43
1845		
1760/19	51/15	2,91
1849		
1244,21	95/25	7,66
mediana		
1239/03	102/00	8,23

Źródło: AJG 453, s. 4–6; AJG 488, s. 5–103, 106–364; AJG 489, b.n.s.; AJG 495, s. 4–5, 10, 15, 24–26; AJG 544, APP t. 15, s. 169–170; AJG 757, s. 6–8, 35–37; AJG 926, s. 43–105, 81–82, 115–127, 165–226, 233–235, 239, 247, 285; AJG 950, s. 1–5; AJG 955, s. 3–4; AJG 965, s. 117–133; AJG 1508, s. 11–25; AJG 1509, s. 329; AJG 1512, s. 109–110; APCz. TK 13, s. 5–12.

Zestawiając dostępne dane, w tali 12 przedstawiono wydatki z kasy klasztornej przeznaczone na gospodarkę folwarczną, czyli zakup zboża i zwierząt, zakup narzędzi rolniczych oraz remonty budynków gospodarczych. Najwięcej wydatkowano w 1805 r., a najmniej w 1831 r. Trzeba jednak pamiętać, że po 1809 r. zarząd dobrami klasztorными przejęli urzędnicy jasnogórscy i to z kasy tej placówki dokonywano niezbędnych wydatków. Natomiast przeorowie konwentu św. Barbary, w miarę swoich możliwości, dokładali się do niezbędnych inwestycji i opłat. Mediana wydatków wynosiła 1152/26 złp, a wydatki na gospodarkę folwarczną 47/28 złp, co stanowiło 4,10% dochodów.

Tabela 12. Wydatki na gospodarkę folwarczną w klasztorze paulinów pw. św. Barbary w latach 1805–1864

Kwota wydatków rocznych (w złp)	Kwota wydatków na gospodarkę folwarczną (w złp)	Odsetek wydatków na gospodarkę folwarczną w stosunku do wszystkich wydatków (w %)
1805		
4254/02	931/24	21,89
1808		
1152/26	92/28	8,01
1815		
726/06	24/00	3,31
1827		
1427/28	172/24	12,08
1831		
319/17	29/20	9,15
1841		
1163/07	38/16	3,28
1864		
3993/03	47/28	1,18
mediana		
1152/26	47/28	4,10

Źródło: AJG 489, b.n.s.; AJG 453, s. 166–169, 184–188; AJG 495, s. 66–69, 73, 101–119, 139–141; AJG 757, s. 160–172.

Podsumowanie

Informacje dotyczące gospodarki roślinnej pojawiły się w archiwum zakonnym dopiero w 1774 r., a więc albo wcześniej nie prowadzono gospodarki folwarcznej, albo nie zachowały się materiały archiwalne dotyczące tych zagadnień. Należy jednak sądzić, że folwark zorganizowano dopiero na początku lat 70. XVIII w. Świadczy o tym fakt, że

zapisy dóbr ziemskich pojawiły się na początku XVIII w. Co prawda w 1712 r. klasztor otrzymał już pierwsze zapisy w postaci połowy Błeszna i Słowika oraz wioski Hutki, ale nie pojawiały się one później w dokumentacji klasztoru św. Barbary i klasztoru jasnogórskiego. Być może paulini przekazali te dobra wierzycielom, ponieważ dobra były zadłużone lub je sprzedano⁶². Dopiero w 1750 r. klasztor zaczął otrzymywać nadania poszczególnych ról, które były położone wokół Starej Częstochowy. Wszystkie te posiadłości otrzymano w zamian za odprawianie modlitw za ofiarodawców⁶³.

Klasztor prowadził dwa folwarki: pod klasztorem i na Ściegnach. Areal uprawny był stosunkowo niewielki i wahał się od 0,50 do 35,20 mórg (0,28–18,71 ha). Natomiast łączny areal w obu folwarkach wynosił ok. 70 mórg (39,20 ha).

W dobrach klasztornych wysiewano żyto, pszenicę, jęczmień, owies, tatarkę, groch i konopie. Natomiast w ogrodach uprawiano cebulę i marchew, a w sadach sadzono jabłonie. Najwięcej wysiewano żyta, owsa i tataraki. Największe wysiewy zanotowano w roku gospodarczym 1805/1806 (172,75 korców), a najmniejsze w 1784/1785 (7,25 korców). Czasem dokupowano ziarna na zasiew, co świadczy o niskich plonach lub słabej jakości ziarna (1785/1787). Korzystano także z pomocy klasztoru jasnogórskiego, który w 1787 r. przekazał 4 korce owsa. Więcej wysiewano w folwarku przyklasztornym, a folwark na Ściegnach był wydzierżawiany.

W gospodarce roślinnej dominowały rośliny tradycyjne (żyto, pszenica, jęczmień, owies, groch). W wysiewach zanotowano ciągle różnice, raz zasiewano więcej, raz mniej, w zależności od potrzeb oraz od możliwości obrobienia ziemi. Wartość wysianego ziarna w latach 1786–1790 wynosiła ok. 500 złp rocznie, według cen ze Starej Częstochowy.

Największe plony w korcach uzyskano w latach 1783/1784 i 1785/1786, a najmniejsze w 1780/1781 i 1805/1806. Średnia roczna plonów w korcach wynosiła 135,50. Z jednego wysianego ziarna w latach 1803–1804 uzyskiwano z: żyta – 1,92 ziarna, jęczmienia – 3,74 ziarna, owsa – 2,31 ziarna i tataraki – 1,85 ziarna. Natomiast średnia dla tych zbóż wynosiła 2,46 ziarna. Z kolei z jednego morga w 1780 r. uzyskiwano: żyta – 3,88 kopy i 3,88 korców, jęczmień – 4,39 kopy i 9 korców, owsa – 1,82 wozu i 5,35 korców. Łącznie z jednego morga zasianego żyta i jęczmienia uzyskiwano 4,07 kopy i 12,41 korców. Z jednego wysianego korca w latach 1779/1780, 1801/1802, 1803/1804 uzyskiwano średnio 1,96 korca ziarna. Plony były wydatkowane przede wszystkim na zasiewy, paszę dla zwierząt hodowlanych, ordynarię dla czeladzi oraz sprzedaż (96,80% wydatków). Natomiast stosunkowo niewiele wydawano na spożycie w klasztorze, zapłatę za różnego rodzaju usługi, propinacje oraz na wynagrodzenie dla duchowieństwa diecezjalnego i na cele charytatywne (3,20% wydatkowanych zbóż).

⁶² AJG 952, s. 19–25, 31–32, 229–230, 233–234.

⁶³ AJG 926, s. 43–105.

Jak wynika z zachowanych materiałów archiwalnych, gospodarka roślinna była skierowana przede wszystkim na zaspokojenie własnych potrzeb. Przede wszystkim chodziło o zapewnienie ziarna na zasiew oraz na paszę dla zwierząt hodowlanych. Hodowała w folwarkach klasztoru św. Barbary odgrywała rolę pomocniczą. Przede wszystkim zwierzęta hodowano na zaspokojenie własnych potrzeb: wyhodowanie siły pociągowej w folwarkach oraz zabezpieczenie mięsa do posiłków. Siłą pociągową były konie i woły, z tym że konie wykorzystywano nie tylko do prac polowych, ale również do jazdy konnej i transportu. Woły natomiast były wykorzystywane do prac polowych i na tucz. Z kolei liczba bydła mlecznego ulegała wahaniom, w zależności od możliwości utrzymania zwierząt. Bydło mleczne miało dostarczyć mleka i serów oraz siły pociągowej, ponieważ część byczków przeznaczano do gospodarstwa jako siłę pociągową (woły). Trzoda nie odgrywała prawie żadnej roli w hodowli w folwarkach. Występowała ona tylko w 1773 r. i w 1783 r. Stado drobiu składało się z kur, kaczek, indyków oraz gęsi, ale dominowały kury i gęsi.

Jeżeli chodzi o ogólny stan gospodarki hodowlanej trzeba stwierdzić, że hodowano stosunkowo niewielką liczbę zwierząt i ptactwa domowego, bo 71 sztuk. Najwięcej trzymano bydła mlecznego i drobiu. W ujęciu wskaźnika dynamiki jednopodstawowego stado zwiększyło się, ale na początku XIX w. zaczęło spadać. Z kolei w ujęciu wskaźnika dynamiki łańcuchowej widać spadek liczby zwierząt, z wyjątkiem 1806 r. Zwierzęta były karmione żytem, jęczmieniem, owsem, grochem i tatką oraz sianem i potrawem. Łąk było stosunkowo niewiele, ich liczba wahała się od 3 do 5, a powierzchnię można szacować na ok. 7–10 mórg (3,92–5,60 ha). Normy żywieniowe dla zwierząt były stosunkowo niewielkie. Na jednego konia przeznaczano od 1,5 do 3 wozów siana i potrawu. Natomiast na statystyczną sztukę przeznaczano od 1,93 k do 1,70 korca zboża i od 3,78 do 1,37 wozu siana i potrawu. Warto również zauważyć, że normy żywieniowe ulegały zmniejszeniu.

Reasumując, należy podkreślić, że areal folwarczny w majątkach klasztoru św. Barbary był stosunkowo nieduży. Folwarki miały przede wszystkim zaspokoić potrzeby zakonników i czeladzi oraz służby kościelnej. Niewiele produktów sprzedawano (10,86% produkcji zbożowej), a więc towarowość produkcji była niewielka.

Bibliografia

Rękopisy

Archiwum Jasnogórskie w Częstochowie (AJG), sygnatury:

106 (*Starostwo kłobuckie. Dziesięciny*)

260 (*Akt odbiorczo-podawczy klucza rządowego Lisiniec*)

- 290 (*Tabele krescencyj zboża 1798–1865. Lisiniec*)
303 (*Dobra Lisiniec*)
386 (*Dziennik przychodów i rozchodu kasy szpitala Nowej Częstochowy za lata 1830–1838*)
387 (*Rachunki szpitala w Nowej Częstochowie 1829–1837*)
451 (*Inwentarz konwentu nowicjackiego, zakrystia i biblioteka 1801–1806*)
453 (*Regestra perceptarum ad Sanctam Barbaram*)
489 (*De providentia Divina Conventus Novitiatus Sanctae Barbarae*)
487 (*Klasztor św. Barbary*)
488 (*Catalogus perceptarum et proventum expensarumque 1650–1687*)
490 (*Święta Barbara. Inwentarz 1773–1792*)
491 (*Święta Barbara 1774–1783*)
492 (*Święta Barbara*)
495 (*Święta Barbara. Księga rachunkowa*)
544, *Actorum Provinciae Poloniae*, t. 15 (1799–1819)
741, *Actorum Provinciae Poloniae*, t. 1 (1625–1641)
757 (*Regestra, percepta monasterii novitatus sanctam Barbaram*)
926 (*Konwent Świętej Barbary*)
950 (*Konwent św. Barbary*)
952 (*Konwent Świętej Barbary*)
955 (*Zapis sumy dla konwentu św. Barbary 1720–1800*)
965 (*Konwent Świętej Barbary*)
1365 (*Lgota 1799–1806*)
1507 (*Święta Barbara 1726–1864*)
1508 (*Święta Barbara*)
1509 (*Konwent św. Barbary 1640–1805*)
1511 (*Konwent św. Barbary 1610–1796*)
1512 (*Konwent Świętej Barbary 1698–1864*)
1605 (*Prowincja. Święta Barbara 1687–1859*)
1671 (*Jasna Góra. posiadłości w Częstochowie*)
1726 (*Św. Barbara 1790–1834*)
- Archiwum Państwowe w Częstochowie
Akta Miasta Częstochowy, sygn. 200 (*Spis tabelaryczny majątku duchownego należącego do klasztoru jasnogórskiego w Częstochowie 1850–1866*)
Teki Krakowskiego, sygn. 13

Źródła drukowane

- Koźbiałowicz C., *Wyjaśnienie do konstytucji paulińskich zwane „Directorium Ordinis s. Pauli Eremita” z roku 1736*, „Studia Claromontana” 1996, t. 16, 1996.

Urządzenie szpitalów dla wojsk polskich Xsięstwa Warszawskiego, oprac. M. Turos, Oświęcim 2015.

Opracowania

Baranowski B., *Początki i rozpowszechnienie uprawy ziemniaków na ziemiach środkowej Polski*, Łódź 1960.

Chodyński S., *Paulini w Polsce*, [w:] *Encyklopedia kościelna*, t. 18, wyd. M. Nowodworski, Warszawa 1892.

Dunin-Wąsowicz A., *Pomiary gruntu w Koronie w XVI–XVIII wieku*, Warszawa 1994.

Gracki J., *Dzieje kościoła i szpitala pw. św. Jakuba w Częstochowie (1587–1869)*, „Studia Claromontana” 2011, t. 29.

Kostrowicka I., *Produkcja roślinna w Królestwie Polskim (1815–1864)*, [w:] *Studia z dziejów gospodarstwa wiejskiego*, red. J. Leskiewiczowa, t. 4, z. 2, Warszawa 1961.

Muszyńska J., *Gospodarka dworska w dobrach biskupów krakowskich. Produkcja zbożowa w kluczu iłżeckim w połowie XVII wieku*, [w:] *Folwark – wieś – latyfundium. Gospodarstwo wiejskie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. J. Muszyńska, S. Kazusek, J. Pielas, Kielce 2009.

Plątek J., *Nowicjat w Leśniowie*, [w:] *Źródła Leśniowa*, red. J. Szpak, Leśniów 2009.

Szafranec S., *Konwent paulinów jasnogórskich 1382–1864*, Rzym 1966.

Szpak J., *Struktura organizacyjna i społeczna zakonu paulinów w Rzeczypospolitej w czasach saških*, [w:] *Religia i polityka. Kwestie wyznaniowe i konflikty polityczne w Europie w XVIII wieku*, red. L. Harc, G. Wąs, Wrocław 2009.

Tomoń S., *Fundacja paulińskiego klasztoru i kościoła pw. śś. Barbary i Andrzeja AP. w Częstochowie w pierwszej połowie wieku XVII*, „Studia Claromontana” 2005, t. 23.

Zbudniewek J., *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji paulinów*, „Nasza Przeszłość” 1969, t. 31.

Zbudniewek J., *Paulini wczoraj i dzisiaj*, „Studia Claromontana” 2007, t. 25.

Manor farming in the Estates of the Pauline Monastery of St. Andrew the Apostle and St. Barbara in 1642–1864

Summary: Between 1637–1642, a monastery and a church of St. Andrew the Apostle and St. Barbara were built, founded by Andrzej Goldonowski, the Provincial Superior of the Pauline Fathers. The monastery was the home of Polish Pauline novices and the study of philosophy. The monastery earned its income from land bequests and manor farming. The total acreage was small and did not exceed 70 morgens (approx. 35 ha). The monastery managed two manors, but one of them (known as Ściegny) was leased to local noblemen or townsmen. In accordance with the binding rules in the 18th and 19th centuries, the most important role was played by crop production. Animal husbandry played an auxiliary role by providing draught animals, hides, milk, and dairy products. Only two references to propination

have survived in the estates managed by St. Barbara's Monastery, indicating that no surplus was produced. The scale of commercial production was small since the products were rarely sold, and the profit generated from the sale of goods accounted for around 10% of the total revenue.

Keywords: Order of Saint Paul the First Hermit, economy, Catholic Church, St. Barbara's Monastery

Bewirtschaftung der Ländereien des Paulinerklosters St. Andreas der Apostel und St. Barbara zwischen 1642 und 1864

Zusammenfassung: Zwischen 1637 und 1642 wurden auf Initiative des Provinzials des Paulinerordens, Pater Andrzej Goldonowski, ein Kloster und eine dem Heiligen Apostel Andreas und der Heiligen Barbara geweihte Kirche errichtet. Das Kloster beherbergte ein polnisches Pauliner-Noviziat und bot Platz für ein Studium der Philosophie. Die Grundlage für das Funktionieren des Klosters waren die Landvermächtnisse und die darauf ausgeübte Grundherrschaft. Die Gesamtanbaufläche war klein und belief sich auf maximal 70 Morgen (ca. 35 ha). Das Kloster verwaltete zwei Güter, von denen eines, das sogenannte Ściegny, an den umliegenden Adel oder die Bürger verpachtet war. Nach den im 18. und 19. Jahrhundert geltenden Regeln spielte der Ackerbau die wichtigste Rolle. Der Viehzucht hingegen kam eine Nebenrolle zu, denn sie lieferte Zugkraft, Häute, Milch und Milchprodukte. Im Nachlass des St.-Barbara-Klosters sind nur zwei Hinweise auf die Propinationsproduktion erhalten geblieben, was darauf hindeutet, dass keine Überschüsse produziert wurden. Die Produktion hatte nur einen geringen Warencharakter, da die Erzeugnisse nur selten verkauft wurden und die Einnahmen daraus etwa 10% der Gesamteinnahmen ausmachten.

Schlüsselwörter: Paulinerorden, Wirtschaft, Katholische Kirche, St. Barbara-Kloster

Gospodarka folwarczna w dobrach klasztoru paulinów pw. św. Andrzeja Apostoła i św. Barbary w latach 1642–1864

Streszczenie: W latach 1637–1642 wzniesiono z fundacji prowincjała paulinów o. Andrzeja Goldonowskiego klasztor i kościół pw. św. Andrzeja Apostoła i Barbary. W klasztorze funkcjonował nowicjat paulinów polskich oraz studium filozofii. Podstawą jego funkcjonowania były zapisy ziemskie i gospodarka folwarczna w nich prowadzona. Areał całkowity był niewielki i wynosił maksymalnie 70 mórg (ok. 35 ha). Klasztor gospodarował w dwóch folwarkach, z tym że jeden zwany na Ściegnach był wydzierżawiany okolicznej szlachcie lub mieszczanom. Zgodnie z obowiązującymi w XVIII w. i w XIX w. zasadami najważniejszą rolę odgrywała gospodarka roślinna. Natomiast hodowla pełniła rolę pomocniczą dostarczając siły pociągowej, skór, mleka i nabiału. W dobrach klasztoru św. Barbary zachowały się jedynie dwie wzmianki o produkcji propinacyjnej, co wskazuje, że nie produkowano nadwyżek. Towarowość produkcji była niewielka, ponieważ rzadko sprzedawano produkcje, a dochody z tego tytułu wynosiły ok. 10% wszystkich przychodów.

Słowa kluczowe: zakon paulinów, gospodarka, Kościół katolicki, klasztor św. Barbary